

УДК 631.115.11:330.341.2 (477)

JEL Classification: L22, L25, L26

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201812058>

О.Г. ШПИКУЛЯК, доктор економічних наук, професор
М.Й. МАЛІК, доктор економічних наук, професор, академік НААН
В.А. МАМЧУР, кандидат економічних наук

Перспективи і тенденції інституціоналізації сімейних фермерських господарств у механізмі ринку

Мета статті - розкрити теоретико-методичні та практичні засади, оцінити аспекти пріоритетних напрямів інституціоналізації фермерських господарств у механізмі ринку з урахуванням їх виключної ролі в підвищенні якісного рівня продовольчого забезпечення й економічного добробуту сільського населення.

Методика дослідження. В основу методики дослідження покладено теоретичні положення інституціонального аналізу економічних процесів і явищ, методичні складові інституційної та класичної економічної теорії, зокрема такі методи, як порівняльний (для узагальнення організаційних устоїв інституціоналізації сімейних ферм); економічної - метод системного і структурного аналізу (для аналітичної оцінки й структуризації організаційних пріоритетів інституціоналізації сімейних ферм у систему ринку з урахуванням тенденцій розвитку вітчизняного аграрного сектору).

Результати дослідження. Розкрито методичні основи інституційної формалізації сімейних фермерських господарств, розроблено концептуальні засади вивчення перспективних тенденцій щодо ефектів утвердження господарського статусу сімейних ферм з урахуванням національної інституційної бази та зарубіжного досвіду становлення фермерського укладу.

Елементи наукової новизни. Окреслено методичне уявлення про інституціональну основу формалізації суб'єктів господарювання в аграрному секторі, яка полягає у визначенні принципів, узгодження критеріїв, означення статусу сімейної ферми, як форми господарювання, відповідно до правових норм законодавства України й оцінки зарубіжного досвіду становлення фермерського укладу.

Практична значущість. Розглянуті теоретико-методологічні положення інституціоналізації сімейного фермерського господарства в організованій ринковий механізм господарювання та основні критерії їх ідентифікації дозволяють в подальшому провадити дослідження їх ефективності, перспектив розвитку, а також розробляти програмні документи політики регулювання та підтримки зазначеної організаційно-правової форми господарювання. Табл.: 3. Рис.: 4. Бібліогр.: 23.

Ключові слова: інституціоналізація; сімейне фермерське господарство; особисті селянські господарства; механізм ринку; фермерський уклад; ринковий механізм.

Шпикуляк Олександр Григорович - доктор економічних наук, професор, учений секретар, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: shpykuliak@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5257-5517>

Малік Микола Йосипович - доктор економічних наук, професор, академік НААН, головний науковий співробітник відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: Larisa_malik@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9198-4460>

Мамчур Володимир Анатолійович - кандидат економічних наук, заступник завідувача відділу підприємництва, кооперації та агропромислової інтеграції, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» (м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10)

E-mail: mamchur111@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1300-3633>

Постановка проблеми. Організаційно-структурні зміни в господарському механізмі аграрного сектору економіки України за-

безпечили незворотний процес інституціоналізації різних за розмірами та організаційно-правовою формою суб'єктів підприємництва. Поглиблюється процес інституційної структуризації з набуттям відповідного статусу різних за типом, власністю на засо-

© О.Г. Шпикуляк, М.Й. Малік, В.А. Мамчур, 2018

би виробництва підприємницьких формувань, серед яких викристалізуються сімейні фермерські господарства. Поява означених структур та перспектива їх інституціоналізації в організований ринок є об'єктивним процесом, який зумовлений бажанням селян самостійно господарювати на своїй землі, а також упровадженням відповідних заходів державної аграрної політики. Нині навіть можна обґрунтовано стверджувати, що в Україні сімейний бізнес досить успішно розвивається. За приклад слугують неаграрні галузі - зокрема торгівля, що можна обрати для наслідування ефективності для сільського господарства. Також у постановочному плані зазначимо, що необхідність реалізації норм і зобов'язань, які взяла на себе Україна відповідно до Угоди про Асоціацію з ЄС, конструктивно вплинула на розвиток інституційно-правових норм стимулювання сімейного фермерства як особливого господарського укладу [10].

Проблематика дослідження інституціональних змін у питанні формування структури інституційно-економічних стимулів формалізації сімейного фермерства сьогодні охоплює низку питань: коли інституціональні зміни є результатом інституціонального процесу формалізації нового господарського укладу, а коли - результатом формування цілеспрямованого інституціонального каркасу, який задає продуману стимулюючу систему розвитку сімейного фермерства як організаційно-правової форми господарювання. Сформовані норми інституціоналізації сімейного фермерського господарства хоча й дозволяють «запустити механізм» трансформації та легалізації особистих селянських господарств, проте перспектива поки що видається невизначеною. Відповідно до цього в постановочному плані наголошуємо на тому, що пріоритет цієї статті - концептуальне визначення й загальна економічна оцінка перспективних тенденцій інституціоналізації сімейних фермерських господарств у механізмі ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнонаукові фундаментальні проблеми інституціонального розвитку економіки, підприємництва, а також теоретико-методичні й практичні проблеми становлення сімейних фермерських господарств, а також значною мірою питання їх інституціоналізації, упровадження в систему ринку набули актуального дискурсу завдяки дос-

лідженням та публікаціям таких науковців, як О. Бородіна, І. Прокопа [2, 3], Ю. Бугуцький [4], К. Готовкіна [5], Н. Доброва, М. Осипова [6], Ю. Кирилов, І. Осадчук [7], П. Кулинич [8], Ю. Лупенко [9, 11], М. Кісіль, В. Заяць [11], М. Осипова [13], В. Уркевич [18], С. Хрипко [19] та ін. Долучилися до цієї дискусії і автори пропонованої статті [10, 11, 16, 17].

Проте проблема на часі, яка в суто економічному та міждисциплінарному сенсі потребує поглибленого вивчення, адже сімейні фермерські господарства набули узакононого статусу недавно, тобто розбудовують бізнес у відносно сформованій ринковій системі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Науковий дискурс щодо оцінок можливої динаміки розвитку сімейного фермерства набув ознак пріоритетності. Його слід провадити відносно економічних параметрів становлення згаданого типу господарств, не залишаючи поза увагою необхідність оцінки пріоритетних тенденцій їх інституціоналізації у механізмі ринку. В цьому і криється суть проблеми, адже оцінка наявних інституційних спроможностей утвердження суб'єктності забезпечуватиме відповідні результати діяльності, конкурентоспроможність, а також загалом існування сімейних фермерських господарств. Таким чином, напрями подальших досліджень зумовлені необхідністю розгляду перспектив і тенденцій інституціоналізації цієї категорії суб'єктів підприємництва у механізмі ринку.

Мета статті - розкрити теоретико-методичні та практичні засади, оцінити аспекти пріоритетних напрямів інституціоналізації фермерських господарств у механізмі ринку з урахуванням їх виключної ролі в підвищенні якісного рівня продовольчого забезпечення й економічного добробуту сільського населення.

Виклад основних результатів дослідження. Проформування дієвих інституціональних підходів до стимулювання становлення сімейного фермерства пов'язано з низкою проблем. Проте загалом і у стратегічній перспективі зокрема розвиток сімейного підприємництва є одним із найважливіших стратегічних завдань у розвитку аграрного сектору економіки України.

З практики відомо, що інституціональне забезпечення та інституційні зміни у вітчизняному аграрному секторі економіки, галу-

зеві трансформації та ринкові перетворення зумовили формування підприємницького укладу господарювання. Усвідомлення того, що інститути слугують ключем до розуміння відносин між усіма суб'єктами економічної системи, а інституціональні зміни зумовлюють напрям її розвитку, є визначальною тенденцією сьогодення. Заздалегідь зазначимо, що становлення сімейного фермерства - це результат змін в інституційному середовищі, зокрема й трансформації інститутів ринку, підприємництва тощо. У цьому ракурсі науково-методичного дискурсу контекстуально прийнятним вважаємо твердження Д. Норта, за яким саме інститути виступають функціональною основою і ключем до розуміння економіки, оскільки вони створюють структуру економічних стимулів [12, с.7], в нашому випадку стимулів до утвердження фермерського укладу господарювання в агросекторі. Фермерський уклад, сімейне фермерство - актуальна форма малого підприємництва, є одним із способів усунення проблем, які нині існують в продовольчому забезпеченні, створення передумов для підвищення доходів населення. Наприклад, відомий норвезький економіст, професор Ерік С. Райнерт стверджує, що близько половини населення Землі має дохід менше 2 дол. у день. Бідні держави з легкістю можуть опинитися в ситуації так званого «path dependence», або ж «порочного кола», що гальмує розвиток та створює передумови для укорінення інститутів, які нездатні забезпечувати ефективне

функціонування економіки [15, с. 18]. Незважаючи на те, що наша держава не є однією з найбідніших країн світу, розвиток економіки не задовольняє вимоги суспільства. Національна економіка України перебуває у стані «інституціональної інерції», і це один з основних факторів утвердження перманентної соціально-економічної кризи, яка має інституційну природу, особливо у розвитку села. Певний доказ цього - неформальна інституціоналізація особистих селянських господарств у ринковий механізм господарювання.

Особисті селянські господарства формально ведуть діяльність у неформальному секторі економіки, а селяни-засновники фактично є самозайнятими виробниками аграрної продукції. Зазначене зумовлює так званий процес інформалізації ринку праці, створюючи значну сукупність господарів, виключених із формального сектору економіки. З приводу визначення пріоритетних засад вирішення цієї проблеми актуальною видається оцінка доцільності адаптації європейського законодавства до вітчизняних реалій, зокрема щодо інституційної формалізації самозайнятості фермера.

Як відомо, більшість фермерів ЄС здійснюють діяльність у статусі самозайнятої особи. Частка індивідуальних самозайнятих у загальній їх кількості в країнах ЄС досить значна - завжди не нижче 50% при середньому значенні 70% (табл. 1).

1. Частка індивідуальних самозайнятих у загальному їх числі в деяких країнах ЄС

Країна-член ЄС	Частка, %
У середньому по ЄС	71,44
Румунія	93,45
Великобританія	83,40
Литва	79,33
Чехія	78,95
Італія	71,77
Іспанія	70,72
Франція	61,38
Австрія	59,88
Німеччина	54,75

Джерело: Розрахунки авторів на основі даних [Eurostat, 2016a].

Законодавчо країни ЄС відносять самозайняте населення до осіб, які займаються підприємницькою діяльністю або ж мають «нестандартну зайнятість» (неповний робочий день, погодинна діяльність та ін.). Для вирішення проблем, які виникають у цій сфері, уряд країн запроваджує спеціалізовані програми підтримки самозайнятості.

Вони орієнтовані, насамперед, на безробітних, молодь та інші верстви населення [10].

В Україні поняття «самозайнята особа» визначено в податковому законодавстві. Як зазначають Н.В. Добрава та М.М. Осипова [6], відповідно до пп. 14.1.226 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України самозайнята особа - це платник податку, який є фізичною особою-підприємцем або провадить на-

лежну професійну діяльність за умови, що вказана особа не є працівником у межах такої підприємницької чи незалежної професійної діяльності.

Особи, які здійснюють незалежну професійну діяльність, оподатковуються, як і фізичні особи-платники податків, за загальною системою, за певним виключенням: 1) вони зобов'язані зареєструватися в контролюючих органах за місцем проживання як самозайняті особи; 2) основним критерієм для віднесення до видатків, що зменшують дохід для об'єкта оподаткування, є їх належність і необхідність для здійснення незалежної професійної діяльності.

При цьому законодавчо відсутнє положення щодо віднесення діяльності фермера до незалежної професійної діяльності, що не стосується діяльності адвокатів, які повною мірою здійснюють свою діяльність як самозайнята особа та користуються можливістю використання спрощеної системи оподаткування.

Віднесення фермерства до переліку незалежної професійної діяльності дозволяє упорядковано інституціоналізувати значну частину учасників цього сектору економіки, зокрема це стосується особистих селянських господарств.

Також вважаємо, що впроваджуваний у країні інституційний вектор євроінтеграції спонукає законодавців звернути увагу на інституційне забезпечення трансформації форм натурального сільськогосподарського виробництва в підприємницькі структури (сімейного типу) з метою забезпечення їм доступу до джерел і механізмів державної підтримки тощо.

У практику вже впроваджено певні інституційно-правові зміни - зокрема особистим селянським господарствам надано право створювати сімейні фермерські господарства без статусу юридичної особи. Але, наприклад, прагнення розширити платформу для оподаткування селян через відповідні законодавчі зміни в питанні інституційної бази функціонування сімейних фермерських господарств є не зовсім виправданими. Такої ж думки дотримується і К.В. Готовкіна, стверджуючи, що бажання вивести з «тіні» особисті селянські господарства шляхом введення нового статусу може не досягти поставленої мети через ментальність українського народу [5].

У західних країнах, на відміну від України, сімейний аграрний (фермерський) бізнес усебічно підтримується державою, визнаний пріоритетним до такої підтримки як базовий чинник формування добробуту селян і стало-го розвитку сільських територій. Ця відмітна ознака засад його інституціоналізації дає нам підстави стверджувати, що за умови інституційно ефективної політики щодо сімейного аграрного бізнесу така форма його організації може успішно розвиватися і в нашій державі. Проте існування організаційно-економічних, а головне - інституційних проблем розвитку сімейного аграрного бізнесу як на макро-, так і на мікрорівні, негативно впливає на його розширену інституціоналізацію. Загалом селяни-одноосібники інституційно ще не визначилися, адже традицію сімейного агрогосподарювання свого часу було втрачено, тому потрібен час для усвідомлення і головне - формування довіри до відповідної державної політики.

На наше переконання, базовим інституційним конструктом вирішення частини проблем у механізмі інституціоналізації сімейного фермерства слід вважати Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про фермерське господарство» [14]. Ним зокрема передбачено засади створення та визначено пріоритети стимулювання діяльності сімейних фермерських господарств. Основна концепція правових новацій полягає в тому, що фермерське господарство може бути організоване у формі юридичної особи або як фізична особа-підприємець.

З урахуванням цього, зважаючи на менталітет селян і структуру поселенської мережі, сімейні фермерські господарства необхідно розглядати як чинник збереження суспільної значимості села та об'єкт соціально-економічної політики загальнонаціонального рівня, традиційне селянське подвір'я, яке здійснює господарську діяльність з товарного виробництва тваринницької та іншої сільськогосподарської продукції.

Аналіз інституційно-правового контуру інституціоналізації сімейного фермерства в Україні дає нам підстави сформулювати висновок про те, що на сьогодні в Україні відбуваються позитивні інституційні зміни в питанні становлення сімейного фермерства як господарського укладу, здатного підтримувати національну продовольчу безпеку і забезпечувати сталий розвиток сільських територій.

Проте бачення траєкторії інституціоналізації сімейного фермерства в Україні, тим більше тенденцій розвитку, не буде коректно представленим без з'ясування того, які саме господарства потенційно можуть стати сімейними фермерськими. За економічні індикатори проєкції загальної перспективи цього процесу візьмемо показники валової продукції галузі і зокрема результати діяльності фермерських господарств.

За даними статистики, вартість виробленої валової продукції в сільському господарстві постійно збільшується, досягнувши в 2016 р. рівня 254,6 млрд грн, що на 9,0% більше показника 2011 р., за підсумками 2017 і в перспективі 2018 р., також зберігається тренд зростання. Конструктивно виділяються фермерські господарства, які наприклад: у 2016 р. виробили м'яса 56,3 тис. т (2,4% у структурі виробництва м'яса), молока - 183,6 тис. т (1,8%), яєць - 95,3 млн шт. (0,6%), вовни - 55 т (2,6%), меду - 124 т

(0,2%). Близько 80% фермерів обробляють земельні ділянки площею до 500 га [1].

Розкриваючи проблему більш предметно, зазначимо, що визначальний організаційно-господарський потенціал сімейного фермерства в Україні належить особистим селянським господарствам, які за відповідно сприятливого інституційного середовища можуть бути перетворені їхніми власниками у сімейні ферми. Про такий потенціал свідчать наявні в особистих господарствах ефекти розвитку та господарювання, на які методично ми звертаємо дослідницьку увагу (табл. 2). Як ми вже зазначали і розрахунки підтверджують висновок, що особисті господарства населення забезпечують значний обсяг валової продукції сільського господарства (рис. 1). Проте вони вже мабуть досягли межі продуктивного зростання, є категорією суб'єктів вимушеного підприємництва, основний пріоритет існування якого пов'язаний із самозабезпеченням продовольством за умов бідності селян.

2. Особисті селянські господарства як потенційна господарююча форма в сільському господарстві сімейного типу

Показник	Одиниця виміру	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2016/2015, +/-
Кількість господарств у сільській місцевості	тис. од.	4915,3	4948,7	4924,0	-24,7
Кількість господарств, у складі яких є працюючі	тис. од.	2642,1	2676,8	2621,5	-55,3
Кількість ОСГ	тис. од.	4136,8	4 108,4	4075,2	-33,2
Площа землі у власності ОСГ	тис. га	6296,5	6307,2	6268	-39,2
Середній розмір площі землі на одне ОСГ	га	1,52	1,54	1,54	0
Виробництво валової сільськогосподарської продукції господарствами населення:	млн грн	112,4	107,5	109,5	2
Частка у валовій продукції сільського господарства господарств населення	%	45,0	44,9	43,0	-1,9

Джерело: Статистичний збірник «Сільське господарство України», 2016 р., власні розрахунки.

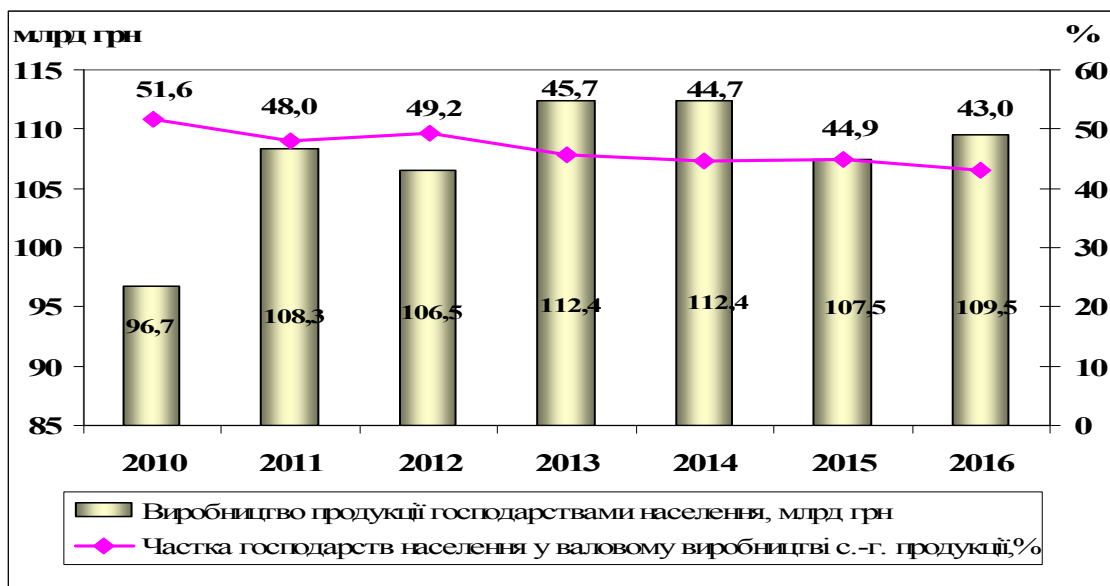

Рис. 1. Динаміка виробництва валової сільськогосподарської продукції господарствами населення

Джерело: Статистичний збірник «Сільське господарство України», 2016 р., власні розрахунки.

Згідно зі статистичними даними, нині в Україні налічується близько 4,1 млн особистих селянських господарств, в користуванні яких знаходиться 6268 тис. га землі, 20% з яких виробляють товарну продукцію та є потенційними сімейними фермерськими господарствами.

Так, порівнюючи показники ефективності господарювання членів особистих селянських господарств, слід зазначити, що протягом 2015 р. господарствами населення вироблено 44,9 % валової продукції сільського господарства, в тому числі 40,9% продукції рослинництва і 54,5% – тваринництва, а вже у 2016 р. їхня частка у валовій продукції скоротилася до 43%, відповідно продукції рослинництва - 38,7%, тваринництва - 54,4%.

Досить помітно скорочується частка у виробництві валової сільськогосподарської продукції - від 59,5% у 2005 р., 51,6% у 2010 р. до 43% у 2016 р. (-17,5 пунктів до 2005-го та на 8,6% до 2010 р).

За даними офіційної статистики, у 2016 р. понад 78 % сільських домогосподарств ко-

ристувалися земельними ділянками до 1 га, при цьому їхня частка у загальній земельній площі була лише 27,5 % (у 2005 р. відповідні показники 81 і 34 %).

Зазначимо, що законодавчо ці господарства позбавлені можливості легалізуватися в ринкове середовище обравши сімейне фермерське господарство як базову організаційно-правову форму господарювання, оскільки не відповідають одному з критеріїв ідентифікації, а саме - мінімального розміру землі 2 га.

Такої ж можливості позбавлена і частина господарств із майже 22 % сільських домогосподарств, які нині користуються земельними ділянками, площа яких перевищує 1 га, з них 3,6 %, або понад 170 тис. господарств, користуються ділянками, площа яких перевищує 5 га (у 2005 р. таких господарств налічувалося лише 1,9 %). Частка таких господарств у загальному земельному фонді, що використовується домогосподарствами, становила у 2016 р. майже 73 % (у 2005-му - лише 66 %) (рис. 2).

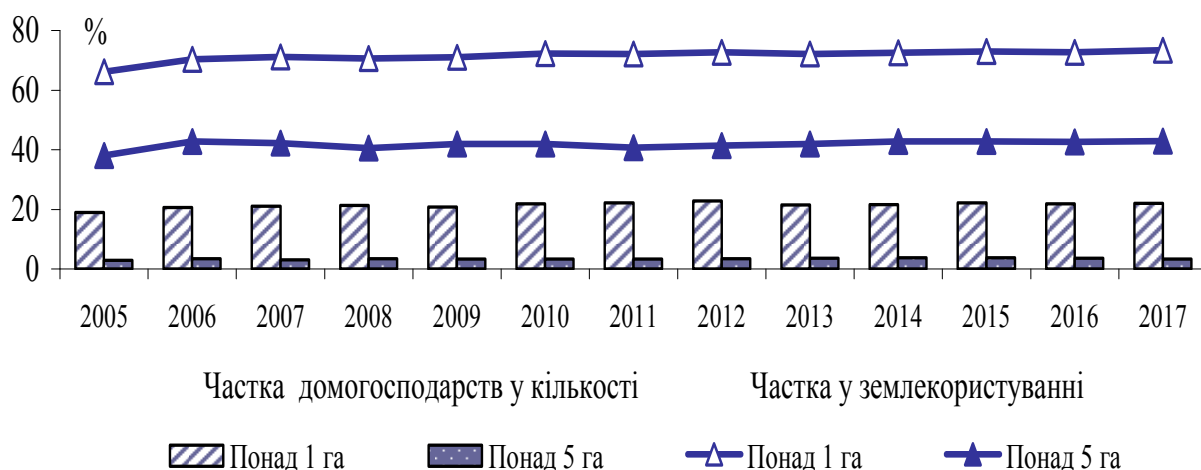

Рис. 2. Частка господарств населення, що використовують площу сільгоспугідь понад 1 га / 2 га у загальній їх чисельності та площі угідь, що ними використовуються

Джерело: Складено за даними Державної служби статистики України.

На нашу думку, наявність земельних площ у користуванні сільських домогосподарств у розмірі понад 2 га не може слугувати одним з основних критеріїв визнання його сімейним фермерським господарством.

Інституційний аналіз розвитку існуючих організаційно-правових форм господарювання дозволяє стверджувати, що господар-

ства населення разом із фермерськими господарствами формують базис інституціоналізації сімейного фермерства в Україні. Зокрема вони можуть змінити свою форму на ФОП з метою використання пільгових умов податкового навантаження та державної підтримки (табл. 3).

3. Суб'єкти підприємницької діяльності в межах спрощеної системи оподаткування

4 група		
Вид діяльності	для сільськогосподарських товаровиробників	
Форма державної реєстрації	ФОП, яка здійснює діяльність виключно в межах фермерського господарства	Юридична особа Незалежно від організаційно-правової форми
Ставка ЄП	Розмір ставок з 1 га с.-г. угідь грошової оцінки наявної земельної ділянки: 0,95 % (для ріллі, сіножатей і пасовищ (крім ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, а також сільськогосподарських угідь, що перебувають в умовах закритого ґрунту); 0,57 % (для ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях); 0,57 % (для багаторічних насаджень (крім багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях); 0,19% (для багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях); 2,43 % (для земель водного фонду) (ст. 293.9.ПКУ)	
Умови	Займаються виключно виробництвом с.-г. продукції, її переробкою та постачанням; Здійснюють господарську діяльність (крім постачання) за місцем податкової адреси; Не використовують найманих працівників; Членами фермерського господарства є лише члени сім'ї цієї особи у визначенні частини другої ст. 3 Семейного кодексу України; Площа с.-г. угідь, та/або земель водного фонду у власності та/або користуванні членів фермерського господарства становить не менше 2 га, але не більше 20 га (п. 291.4. ПКУ зі змінами від 10.07.2018)	Частка сільськогосподарського товаровиробництва за попередній податковий (звітний) рік дорівнює або перевищує 75 % (ст. 291.4.ПКУ)

Джерело: Сформовано авторами відповідно до законодавчих актів.

Відповідні критерії допуску такої зміни - це: площа сільськогосподарських угідь, та/або земель водного фонду у власності та/або користуванні членів фермерського господарства - не менше 2 га, але не більше 20 га. Якщо брати до уваги фактичну структуру суб'єктів землекористування і визначений інституційно критерій віднесення суб'єктів до сімейних фермерських господарств, то, за нашими оцінками, наприклад до 2028 року близько 300 тис. ОСГ потенційно можуть інституціоналізуватися в ринковий механізм господарювання у статусі сімейного фермерського господарства.

Проте, усе це вимагає визначення і реалізацію на практиці пріоритетних напрямів підтримки розвитку малого аграрного підприємництва (рис. 3), до формації якого ми відносимо сімейну ферму.

З огляду на кризові явища в економіці питання створення сприятливого інституційного середовища для формування стійких трендів і позитивних очікувань у підприємницькому секторі розглядається нами як одне з найактуальніших. Зокрема важливими щодо розвитку сімейного фермерства є питання, пов'язані з механізмами державної підтримки та регулювання. В цьому аспекті актуальним видається європейський досвід.

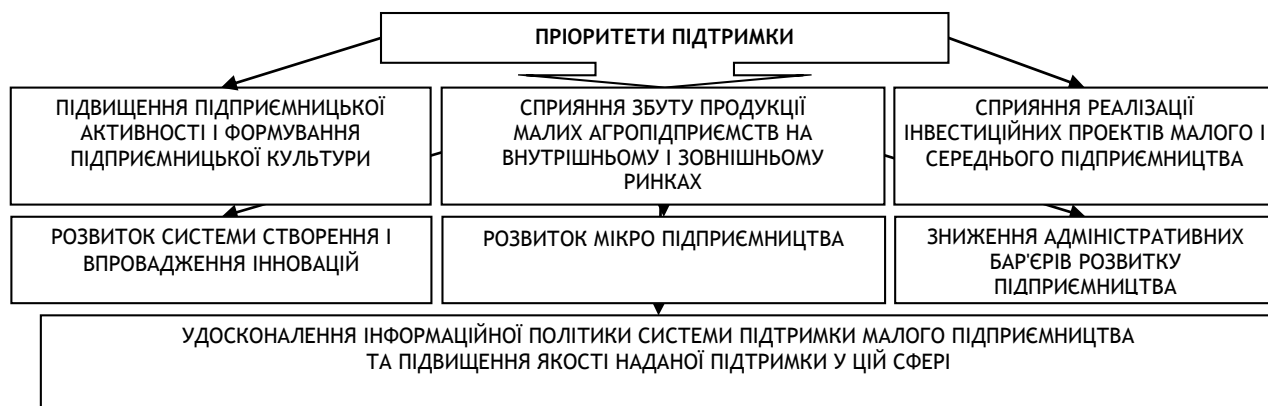

Рис. 4. Пріоритети підтримки розвитку малого аграрного підприємництва

Джерело: Сформовано на основі узагальнення дослідження.

В європейських країнах існують спеціальні механізми виключно для фермерів для забезпечення як поточних, так і пенсійних доходів (наприклад, зниження податкових ставок у разі досягнення певних рівнів річного доходу господарства) [20]. У Польщі урядом запроваджуються програми стимулювання розвитку малих сімейних фермерських господарств, що передбачають: дотації для молодих фермерів, допомога під час створення кооперативів, доплати для реструктуризації малих фермерських господарств та підтримка у разі відкриття бізнесу. Крім того, малі фермерські господарства можуть отримати додатково допомогу в переробці виготовленої продукції та виробництві товарів кінцевого споживання за рахунок зниження податкового навантаження [21].

Важливою для дрібних сімейних фермерських господарств є введена з 2013 р. у рамках САП «Схема малого фермерства», відповідно до якої фермер може обрати спрощену систему оподаткування. Відповідно до Постанови ЄС № 1307/2013, метою впровадження такої схеми є підтримка наявної в сільському господарстві ЄС структури малих ферм без обмеження їх розвитку до більш конкурентоспроможних структур [22]. Фактична реалізація цієї схеми передбачає заміну всіх прямих виплат та відшкодувань фіксованою одноразовою щорічною виплатою в розмірі від 500 до 1 250 євро (за винятком мінімально встановлених меж для Кіпру, Хорватії і Словенії - 200 євро, для Мальти - 50 євро). Додатково дрібні фермери можуть отримати стартову допомогу в розмірі до 15 тис. євро під час реєстрації новоствореного суб'єкта господарювання.

Список бібліографічних посилань

1. Білоусова Н., Ковальова О. Загальна сума підтримки фермерських господарств та кооперації у 2018 році складе 1 млрд грн. URL : <http://www.minagro.gov.ua/uk/pressroom?nid=24435>.
2. Бородіна О., Прокопа І. Сімейні фермерські господарства: проблеми формалізації. *Новини Агро Інвест*. URL: <http://www.agroinvest.org.ua/ukr/?nid=news|3315&ntype=agsector>.
3. Бородіна О., Прокопа І. Підтримка сімейного фермерства: гасла і дії. URL : <https://dt.ua/ariculture/pidtrimka-simeynogo-fermerstva-gasla-i-diyi-.html>.
4. Бугуцький Ю. О. Розвиток фермерських господарств в Україні. *Економіка АПК*. 1998. № 6. С. 25-28.
5. Готовкіна К.В. Сімейне фермерське господарство: полегшення для фермерів чи бажання законодавця понад усе отримати податки? *Юридична Газета online*. URL : <http://yur-gazeta.com/publications/practice/insh/simeyne-fermerske-gospodarstvo-polegshennya-dlyfermeriv-chi-bazhannya-zakonodavcy-ponad-use-otrim.html>.
6. Добрава Н.В., Осипова М.М. Проблеми розвитку фермерських господарств України. *Матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. (23-24 черв. 2016 р., м. Одеса)*. Одеса : ОНЕУ, 2016. С. 127-128.

Крім того, молодь, яка виявила бажання зареєструватись як фермер, у разі комбінування всіх можливих преференцій зможе в загальному отримати до 70 тис. євро на відшкодування вкладених матеріальних активів, навчання та консультаційних послуг. Такі заходи передусім призначені для підтримки розвитку сімейних фермерських господарств, особливо малого розміру [23].

Висновки. Загалом оцінюючи перспективи і можливі тенденції інституціоналізації сімейних фермерських господарств у механізмі ринку зазначимо, що:

- у сільському господарстві України утвердилися дві інституційно співставні форми організації господарювання - особисті селянські та фермерські господарства, які створюють базис для розвитку сімейного укладу господарювання;

- ці форми певною мірою різняться за масштабами і цілями виробництва, внеском у забезпечення продовольчої безпеки, розвиток сільських територій, розмірами і методами наданої державної фінансової підтримки, але їх можна вважати основою потенціалу інституціоналізації сімейного фермерства;

- кожна із вказаних форм організації аграрного господарювання має власну динаміку розвитку, займає свою нішу на агропродовольчих ринках, тому чинники їх інституціоналізації дещо різняться;

- головним інституційним індикатором успішної інституціоналізації сімейних господарств у механізмі ринку на сьогодні є орієнтир рівня підтримки цього процесу з боку держави і створення рівноконкурентного середовища ведення аграрного бізнесу сімейною фермою.

References

1. Bilousova, N. & Kovalova, O. (n.d.). Zahalna suma pidtrymky fermerskykh gospodarstv ta kooperatsii u 2018 rotsi sklade 1 mlrd hrn [Total amount of support for farms and cooperatives in 2018 will be USD 1 billion]. Retrieved from: <http://www.minagro.gov.ua/uk/pressroom?nid=24435> [In Ukrainian].
2. Borodina, O. & Prokopa, I. (n.d.). Simeini fermerski gospodarstva: problemy formalizatsii [Family farmers: problems of formalization]. *Novyny Ahro Invest*. Retrieved from: <http://www.agroinvest.org.ua/ukr/?nid=news|3315&ntype=agsector> [In Ukrainian].
3. Borodina, O. & Prokopa, I. (n.d.). Pidtrymka simeinoho fermerstva: hasla i dii [Support for family farming: slogans and actions]. Retrieved from: <https://dt.ua/ariculture/pidtrimka-simeynogo-fermerstva-gasla-i-diyi-.html> [In Ukrainian].
4. Buhutskyi, Yu.O. (1998). Rozvytok fermerskykh gospodarstv v Ukraini [Development of farms in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 25-28 [In Ukrainian].

7. Кирилов Ю. Є., Осадчук І. В. Розвиток фермерства та ОСГ України в системі світового сільського господарства : [монографія]. Херсон : Грінь Д.С., 2011. 300 с.

8. Кулинич П.Ф. Сімейні фермерські господарства у виробничій інфраструктурі сільських територій України: правові проблеми створення та діяльності. *Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти*: матеріали «круглого столу» (м. Харків, 5 груд. 2014 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2014. С. 47-50.

9. Лупенко Ю. О. Розвиток аграрного сектору економіки України: прогнози та перспективи. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Сер. : Економіка*. 2015. Вип. 2(2). С. 30-34.

10. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Мамчур В. А. Інституційна формалізація розвитку сімейних фермерських господарств в Україні. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 72-86.

11. Методичні рекомендації з організації сімейних ферм в Україні (на прикладі ферм з виробництва молока) / Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Кісіль М.І., Заяць В.М. та ін. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2014. 58 с.

12. Норт Д. Понимание процесса экономических изменений / пер. с англ. К. Мартынова, Н. Эдельмана; Гос. ун-т - Высшая школа экономики. Москва : ИД Гос. ун-та - Высшей школы экономики, 2010. 256 с.

13. Осипова М. М. Питання розвитку сімейних фермерських господарств. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Економічні науки*. 2017. Вип. 22. Ч. 2. С. 20-23.

14. Про фермерське господарство: Закон України від 19.06.2003 № 973-IV, у ред. від 1.05.2016 р. URL : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.

15. Райнерт Э. С. Как богатые страны стали богатыми и почему бедные остаются бедными. Москва : ИД Высшей школы экономики, 2016. 384 с.

16. Розвиток малих аграрних підприємств у ринковому інституційному середовищі: індикатори та ефективність: монографія / Лупенко Ю. О., Шпикуляк О. Г., Малік М. Й. та ін.; за ред. Шпикуляка О. Г. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 204 с.

17. Розвиток селянських господарств в умовах трансформації аграрного сектору економіки / М. Й. Малік, М.М. Кропивко, В.А. Мамчур та ін.; за ред. Маліка М.Й. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 84 с.

18. Уркевич В.Ю. Правові аспекти створення та функціонування сімейних фермерських господарств. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія «Право»*. Київ, 2016. Вип. 243. С. 67-75.

19. Хрпико С. Сімейні фермерські господарства: проблеми правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 9. С. 36-39.

20. Chang H.H., Meyerhoefer C.D., Just D.R. How Do Health and Social Insurance Programmes Affect the Land and Labour Allocations of Farm Households? *Evidence from Taiwan, Journal of Agricultural Economics*. 2014. № 65(1). P. 68-86.

21. Konferencja «Rodzinne gospodarstwa rolne - najwazniejsze wyzwania i priorytety» [el. res.] / Senat Rzeczypospolitej Polskiej. URL : <http://www.senat.gov.pl/aktualnosci/art,6131,konferencja-rodzinne-gospodarstwa-rolne-najwazniejsze-wyzwania-i-priorytety.html>.

22. Family farming in Europe: challenges and prospects / Policy department B: Structural and Cohesion Policies. - EU, 2014. 59 p. 8.

23. Regulation (EU) № 1307/2013 of the European Parliament and of the Council establishing rules for direct payments to farmers under support schemes within the framework of the common agricultural policy and repealing Council Regulation (EC) No. 637/2008 and Council Regulation (EC) No. 73/2009 // OJ L 347/608 20.12.2003. URL : <http://eurlex.europa.eu>.

5. Hotovkina, K.V. (n.d.). Simejne fermerske hospodarstvo: poleshennia dlia fermeriv chy bazhannia zakono davstva ponad use otrymaty podatky? [Family farming: easing for farmers or an extreme desire of lawmakers to get taxes?]. *Yurydychna Hazeta online*. Retrieved from: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/simejne-fermerske-gospodarstvo-poleghennya-dlyafermeriv-chi-bazhannya-zakonodavcya-ponad-use-otrim.html> [In Ukrainian].

6. Dobrova, N.V. & Osypova, M.M. (2016). Problemy rozvytku fermerskykh hospodarstv Ukrainy [Problems of development of farms of Ukraine]. *Materialy III mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. (pp. 127-128). Odesa: ONEU [In Ukrainian].

7. Kyrylov, Yu.Ye. & Osadchuk, I.V. (2011). *Rozvytok fermerskta ta OSH Ukrainy v systemi svitovoho silskoho hospodarstva : monohrafiia* [Development of farming and private peasant farms in Ukraine in the system of world agriculture: monograph]. Kherson: Hrin D.S. [In Ukrainian].

8. Kulynych, P.F. (2014). Simejni fermerski hospodarstva u vyrobnychii infrastrukturi silskykh terytorii Ukrainy: pravovi problemy stvorennia ta diialnosti [Family farms in the production infrastructure of rural areas of Ukraine: legal problems of creation and activity]. *Aktualni problemy ekolohichnykh, zemelnykh ta ahrarnykh pravovidnosyn: teoretyko-metodolohichni y prykladni aspekty: materialy "kruhloho stolu"*. (pp. 47-50). Kharkiv [In Ukrainian].

9. Lupenko, Yu.O. (2015). Rozvytok ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrainy: prohnozy ta perspektyvy [Development of the Ukrainian agrarian sector: projections and prospects]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Ser.: Ekonomika*, 2(2), pp. 30-34 [In Ukrainian].

10. Malik, M.Y., Shpykuliak, O.H., & Mamchur, V.A. (2018). Instytutsiina formalizatsiia rozvytku simeinykh fermerskykh hospodarstv v Ukraini [Institutional formalization of development of family farms in Ukraine]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 72-86 [In Ukrainian].

11. Lupenko, Yu.O., Malik, M.Y., Kisil, M.I., Zaiats, V.M., et al. (2014). *Metodychni rekomendatsii z orhanizatsii simeinykh ferm v Ukraini (na prykladi ferm z vyrobnytstva moloka)* [Methodological recommendations on organization of family farms in Ukraine (on the example of milk farms)]. Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

12. Nort, D. (2010). *Ponimanie processa jekonomicheskikh izmenenij* [Understanding a process of economic changes]. K. Martynov & N. Jedelman (Trans.). Moscow: ID Gos. un-ta - Vyshej shkoly jekonomiki [In Russian].

13. Osypova, M.M. (2017). Pytannia rozvytku simeinykh fermerskykh hospodarstv [Development issues for family farms]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia Ekonomichni nauky*, 22, Ch. 2, pp. 20-23 [In Ukrainian].

14. Pro fermerske hospodarstvo: Zakon Ukrainy vid 19.06.2003 № 973-IV [On farm: Law of Ukraine from 19.06.2003, No. 973-IV]. *ZakonRada*. Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/973-15> [In Ukrainian].

15. Rajnert, Je.S. (2016). *Kak bogatye strany stali bogatymi i pochemu bednye ostajutsja bednymi* [How rich countries have become rich and why the poor are poor]. Moscow: ID Vyshej shkoly jekonomiki [In Russian].

16. Lupenko, Yu.O., Shpykuliak, O.H., Malik, M.Y., et al. (2017). *Rozvytok malykh ahrarnykh pidpriemstv u rynkovomu instytutsiinomu seredovyshchi: indykatory ta efektyvnist: monohrafiia* [Development of small agrarian enterprises in the market institutional environment: indicators and effectiveness: monograph]. O.H. Shpykuliak (Ed.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

17. Malik, M.Y., Krovyvko, M.M., Mamchur, V.A., et al. (2017). *Rozvytok selianskykh hospodarstv v umovakh transformatsii ahrarnoho sektoru ekonomiky* [Development of peasant farms in conditions of transformation of the agrarian sector of the economy]. M.Y. Malik (Ed.). Kyiv: NNTs "IAE" [In Ukrainian].

18. Urkevych, V.Yu. (2016). Pravovi aspekty stvorennia ta funkcionuvannia simeinykh fermerskykh hospodarstv [Legal aspects of the establishment and functioning of family farms]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriia "Pravo"*, 243, pp. 67-75 [In Ukrainian].

19. Khrypko, S. (2015). Simeini fermerski hospodarstva: problemy pravovoho rehuliuвання [Family farms: problems of legal regulation]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 9, pp. 36-39 [In Ukrainian].

20. Chang, H.H., Meyerhoefer, C.D., & Just, D.R. (2014). How do health and social insurance programmes affect the land and labour allocations of farm households? *Evidence from Taiwan, Journal of Agricultural Economics*, 65(1), pp. 68-86 [In English].

21. Konferencja "Rodzinne gospodarstwa rolne - najwazniejsze wyzwania i priorytety". (n.d.). *Senat Rzeczypospolitej Polskiej*. Retrieved from: <http://www.senat.gov.pl/aktualnosc/art,6131,konferencja-rodzinne-gospodarstwa-rolne-najwazniejsze-wyzwania-i-priorytety.html> [In Polish].

22. Family farming in Europe: challenges and prospects. (2014). *Policy department B: Structural and Cohesion Policies* [In English].

23. Regulation (EU) № 1307/2013 of the European Parliament and of the Council establishing rules for direct payments to farmers under support schemes within the framework of the common agricultural policy and repealing Council Regulation (EC) No. 637/2008 and Council Regulation (EC) No. 73/2009 (2009). *Eurlex*. Retrieved from: <http://eurlex.europa.eu> [In English].

Shpykuliak O.H., Malik M.Y., Mamchur V.A. Perspectives and trends of institutionalization of family farmers in the market mechanism

The purpose of the article is to justify theoretical and methodological and practical principles, to evaluate aspects of priority directions of institutionalization of farms in the market mechanism taking into account their exclusive role in raising a quality level of food supply and economic welfare of the rural population.

Research methods. The research methodology has been based on the theoretical positions of the institutional analysis of economic processes and phenomena, methodological components of the institutional and classical economic theories, in particular such methods as: comparative analysis for the generalization of organizational foundations of the institutionalization of family farms; method of system and structural analysis for analytical assessment and structuring of organizational priorities of institutionalization of family farms in the market system, taking into account trends of the domestic agricultural sector.

Research results. Methodical bases of institutional formalization of family farms have been revealed. It has been developed conceptual principles for study of perspective tendencies concerning effects for approval of the economic status of family farms taking into account the national institutional base and foreign experience of establishing a farm structure.

Elements of scientific novelty. There have been outlined methodical representation of the institutional basis for formalization of management subjects in the agrarian sector, which includes defining principles, harmonizing criteria, defining status of a family farm, as a form of management, in accordance with the legal norms of the Ukrainian legislation and assessing the foreign experience of establishing a farmer's structure.

Practical significance. Theoretical and methodological provisions of the institutionalization of family farming in the organized market mechanism of management and main criteria for their identification allow to further research of efficiency, prospects of development, as well as development of program policy documents for regulation and support of the specified organizational and legal form of management. *Tabl.: 3. Figs.: 4. Refs.: 23.*

Keywords: institutionalization; family farm; private peasant farms; market mechanism; farmer's way; market mechanism.

Shpykuliak Oleksandr Hryhorovych - doctor of economic sciences, professor, academic secretary, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: shpykuliak@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5257-5517>

Malik Mykola Yosypovych - doctor of economic sciences, professor, academician of NAAS, chief research fellow of the department of entrepreneurship, cooperation, and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: Larisa_malik@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9198-4460>

Mamchur Volodymyr Anatoliiovych - candidate of economic sciences, deputy head of the department of entrepreneurship, cooperation, and agro-industrial integration, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics" (10, Heroiv Oborony st., Kyiv)

E-mail: mamchur111@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1300-3633>

Шпикуляк А.Г., Малик Н.И., Мамчур В.А. Перспективы и тенденции институционализации семейных фермерских хозяйств в механизмы рынка

Цель статьи - раскрыть теоретико-методические и практические основы, оценить аспекты приоритетных направлений институционализации фермерских хозяйств в механизме рынка с учетом их исключительной роли в повышении качественного уровня продовольственного обеспечения и экономического благосостояния сельского населения.

Методика исследования. Основой методики исследования являются теоретические положения институционального анализа экономических процессов и явлений, методические составляющие институциональной и классической экономической теории, в частности такие методы, как сравнительный (для обобщения организационных устоев институционализации семейных ферм); экономической - метод системного и структурного анализа (с целью аналитической оценки и структурирования организационных приоритетов институционализации семейных ферм в систему рынка с учетом тенденций развития отечественного аграрного сектора).

Результаты исследования. Раскрыты методические основы институциональной формализации семейных фермерских хозяйств, разработаны концептуальные начала изучения перспективных тенденций относительно эффектов утвержде-

ния хозяйственного статуса семейных ферм с учетом национальной институциональной базы и зарубежного опыта становления фермерского уклада.

Элементы научной новизны. Очерчено методическое представление об институциональной основе формализации субъектов хозяйствования в аграрном секторе, заключающейся в определении принципов, согласовании критериев, определении статуса семейной фермы, как формы хозяйствования, в соответствии с правовыми нормами законодательства Украины и оценки зарубежного опыта становления фермерского уклада.

Практическая значимость. Рассмотренные теоретико-методологические положения институционализации семейного фермерского хозяйства в организованный рыночный механизм хозяйствования и основные критерии идентификации позволяют в дальнейшем проводить исследования их эффективности, перспектив развития, а также разрабатывать программные документы политики регулирования и поддержки указанной организационно-правовой формы хозяйствования. Табл.: 3. Илл.: 4. Библиогр.: 23.

Ключевые слова: институционализация; семейное фермерское хозяйство; личные крестьянские хозяйства; механизм рынка; фермерский уклад; рыночный механизм.

Шпикуляк Александр Григорьевич - доктор экономических наук, профессор, учёный секретарь, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: shpykuliak@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-5257-5517>

Малик Николай Иосифович - доктор экономических наук, профессор, академик НААН, главный научный сотрудник отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: Larisa_malik@iae.kiev.ua

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0001-9198-4460>

Мамчур Владимир Анатольевич - кандидат экономических наук, заместитель заведующего отдела предпринимательства, кооперации и агропромышленной интеграции, Национальный научный центр «Институт аграрной экономики» (г. Киев, ул. Героев Оборона, 10)

E-mail: tamchur111@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0003-1300-3633>

Стаття надійшла до редакції 14.11.2018 р.

Фахове рецензування: 07.12.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Шпикуляк О. Г., Малик М. И., Мамчур В. А. Перспективи і тенденції інституціоналізації сімейних фермерських господарств у механізмі ринку. *Економіка АПК*. 2018. № 12. С. 58 – 68.

*

УДК 332.2.01

JEL Classification: Q15

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201812068>

В.М. ТРЕТЯК, доктор економічних наук, професор
А.С. ПОЛІЩУК аспірант*

Інституціональні проблеми обігу земельних часток (паїв)

Мета статті - обґрунтувати необхідність законодавчого врегулювання формування інституціонального середовища обігу земельних ділянок власників земельних часток (паїв) і посилення ролі держави щодо гарантування прав у цьому процесі.

Методика дослідження. Використано монографічний метод для аналізу погляду вчених щодо досліджуваної проблеми; метод емпіричного дослідження щодо оцінки сучасного стану і розвитку об'єкта дослідження; діалектичний метод пізнання для аналізу наукових праць українських та зарубіжних учених; для аналізу результатів дослідження - абстрактно-логічний метод.

Результати дослідження. Обґрунтовано необхідність законодавчого врегулювання обігу земельних ділянок власників земельних часток (паїв) та запропоновано інституційний механізм його удосконалення. Встановлено важливість узаконення та структуризації контрактних відносин для забезпечення ефективного використання земельних часток (паїв). З метою ефективної організації використання земель у сільськогосподарському виробни-

* Науковий керівник - А.М. Третяк, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН.

© В.М. Третяк, А.С. Поліщук, 2018